

УДК 347.415/416:368(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/npuuola.v34.2024.5>*Н. Ю. Голубева*

ПОНЯТТЯ СУБРОГАЦІЇ ТА ПОРЯДОК РЕАЛІЗАЦІЇ СУБРОГАЦІЙНОЇ ВИМОГИ У СТРАХУВАННІ

Постановка проблеми. Цивільний кодекс України (далі – ЦК) повністю змінив концепцію зворотних вимог страховиків до заподіювачів шкоди, але правозастосувачі у галузі страхового права довгі роки ігнорували цей факт в своїх власних інтересах, навіть зараз, коли практика вищих судів однозначна – залишається багато питань при застосуванні суброгації у страхуванні, які потребують вирішення.

Ступінь наукової розробки теми. Різні аспекти зворотних вимог у цивільному праві, в тому числі суброгації, досліджували Головачов Я. (щодо суброгації у цивільному праві на рівні дисертаційного дослідження), Кот О. (в контексті переходу прав кредиторів), Красильникова О.С. та Самбір О.Є. (щодо загальних положень про суброгацію у цивільному праві), Мельников Н. та Лебедев В. (щодо практичних аспектів реалізації суброгації), Пікуль А.А. (про застосування положень законодавства про регрес та суброгацію при вирішенні спорів про відшкодування шкоди), Заїкін Ю.В. (щодо страхування відповідальності в Україні з точки зору економічної науки) тощо.

Але проблемою як практики, так і теорії застосування суброгації у цивільному праві, залишається питання реалізації суброгаційної вимоги страховика, а також підміна правового режиму суброгації правовим режимом регресу. Як відмічають у Верховному суді «страховики, звертаючись до суду з вимогою про повернення коштів, виплачених за договорами добровільного страхування, майже не застосовують такого порядку відшкодування шкоди, як суброгація, а, посилаючись на норми, які регулюють суброгацію, просять стягнути відшкодування в порядку регресу, тому суди, відповідно, й розглядають по суті саме такі вимоги» [1].

Метою даної наукової статті є дослідження основних характеристик суброгації як переходу прав кредитора, особливостей реалізації суброгаційної вимоги в старухванні, суб'єктного складу, проблемних питань застосування на практиці.

Виклад основного матеріалу.

1.1. Суброгація у цивільному праві – це недоговірний (передбачений законом) перехід прав кредитора до третьої особи (суброганта), в резуль-

таті виконання зобов'язання боржника третьою особою на користь кредитора (суброгата) [2, с. 287]. Взагалі суброгація не єдиний спосіб переходу прав кредитора у цивільному праві. Підстави заміни кредитора: 1) цесія (відступлення права вимоги) – передання ним своїх прав іншій особі за правочином; 2) правонаступництво – воно може бути як універсальним (наприклад, спадкування за загальними правилами), так і сингулярним, тобто частковим (наприклад, у деяких випадках реорганізації юридичних осіб); 3) суброгація – недоговірний перехід прав кредитора у зв'язку із виконанням зобов'язання за боржника третьою особою із вступом зазначеної особи у права кредитора (наприклад, п. 3 ст. 528 ЦК, ст. 993 ЦК) [3, с. 21].

Сутність суброгації як підстави переходу прав кредитора до третіх осіб у силу закону полягає у виконанні зобов'язання (платежі) за боржника третьою особою із вступом зазначеної особи в права кредитора. Суброгація являє собою встановлений законом виключення із загального правила про припинення зобов'язання належним виконанням. Не варто змішувати поняття «суброгації» і «цесії», хоч остання також є переходом прав кредитора. Розходження між цими поняттями проявляється у підставі їх виникнення. Підставою цесії є правочин. Підставою суброгації є закон і настання зазначених у ньому обставин. Крім того, при суброгації третя особа виконує зобов'язання (найчастіше у формі платежу), у силу чого займає місце первісного кредитора; при цесії ж зміна кредиторів відбувається без виконання зобов'язання. Таким чином, при суброгації відбуваються дві дії: платіж кредиторів і передача прав кредитора особі, що здійснила платіж; при цесії ж має місце лише друга дія [2, с. 287].

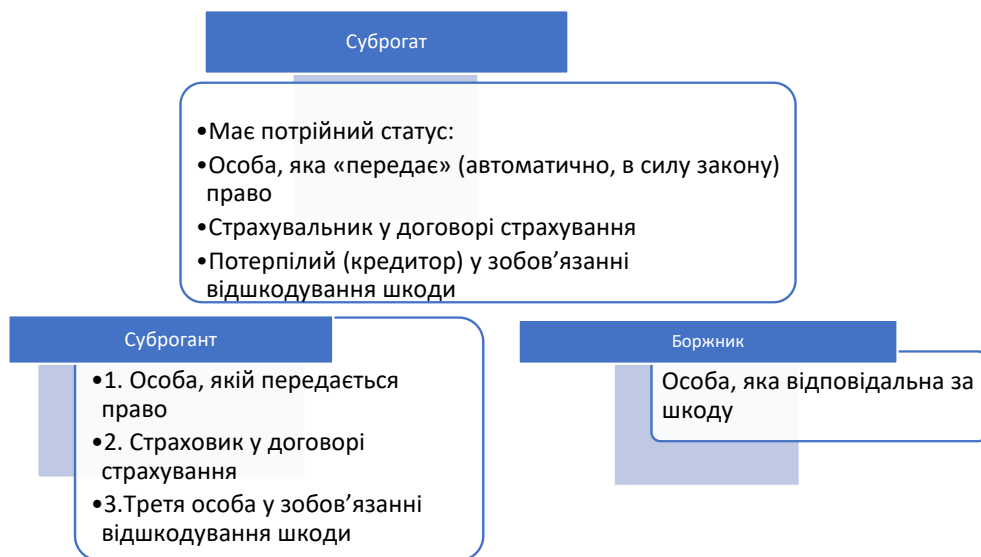
Суброгацію як перехід прав страхувальником до страховика в існуючому зобов'язанні відшкодування шкоди між заподіювачем шкоди та страхувальником, не слід змішувати з регресною вимогою, що виникає у третьої особи після виконання ним зобов'язання. На відміну суброгації (і від заміни кредитора у зобов'язанні цілому) регрес є наслідком припинення зобов'язання (через його виконання), а не заміни кредитора.

Прикладом суброгації є перехід прав кредитора відповідно до ч. 3 ст. 528 ЦК. При цьому інша особа може запропонувати кредиторів виконання не лише не запитуючи на це згоди боржника, а навіть не повідомляючи його про намір здійснити виконання зобов'язання іншою особою, але інша особа має право на виконання не будь-якого обов'язку боржника, а виключно такого обов'язку, який є простроченим.

Таке виконання вимоги кредитора до боржника має наслідком перехід прав кредитора до цієї особи. Тобто йдеться про випадок, коли надання виконання за боржника третьою особою не припиняє зобов'язання, але тягне за собою заміну активного суб'єкта зобов'язання – первісний кредитор вибуває із зобов'язання, а на його місце вступає третя особа, що виконала зобов'язання. У цьому випадку маємо самостійну підставу переходу прав до третіх осіб – суброгацію.

1.2. Суброгація у страхуванні. Згідно ст. 993 ЦК *«до страховика, який виплатив страхове відшкодування за договором майнового страхування, у межах фактичних витрат переходить право вимоги, яке*

страхувальник або інша особа, що одержала страхове відшкодування, має до особи, відповідальної за завдані збитки» (аналогічну норму має Закон України «Про страхування», ст. 27 (та ст. 108 нового закону від 18 листопада 2021 року, що вступить в дію 1.01.24 р.).

Суброгація в страхуванні означає перехід до страховика, який сплатив страхове відшкодування страхувальникові, права вимоги, яке страховик чи вигодонабувач має до особи, відповідальної за збитки, в межах сплаченої суми. Тобто після виплати страхового відшкодування, зобов'язання, яке виникло між страхувальником та третьою особою (завдавачем шкоди) не припиняється. У цьому зобов'язанні відбувається заміна кредитора: до страховика потерпілого переходить право вимоги, що належало цьому потерпілому в деліктному зобов'язанні. Страховик виступає замість потерпілого в зобов'язанні відшкодування шкоди, а особа, яка завдала шкоди, виступає його боржником. До нового кредитора переходять права первісного кредитора в обсязі та на умовах, що існували на момент переходу цих прав, якщо інше не встановлено договором або законом. Суброгація забезпечує компенсацію сплаченого відшкодування страховиком страхувальникові за рахунок боржника, відповідального за настання страхового випадку.

Актуальним представляється саме питання про необхідність суброгації. Іноді висловлюється висловлюють припущення, що страховик завдяки суброгації здійснює свою діяльність без ризиків, оскільки може отримати сплачене страхувальникові від заподіювача шкоди. Але варто враховувати, що основна мета страхування – відновлювати майнову сферу страхувальника (вигодонабувача), але бажано, аби воно адекватно впливало й у зворотному напрямку – на майнову сферу заподіювача шкоди. Суброгація – один із правових засобів реалізації принципів невідворотності

відповідальності й повноти відшкодування шкоди. Адже страхувальник (вигодонабувач), одержавши належне йому страхове відшкодування, що у багатьох випадках повністю покриває понесені ним збитки, втрачає інтерес до подальшого стягнення. В результаті заподіювач шкоди може уникнути відповідальності, оскільки вимогу до нього при відсутності суброгації вправі був би пред'явити тільки страхувальник (вигодонабувач).

Суброгація у страхових правовідносинах виконує наступні *функції*: 1) забезпечувальну (гарантує повернення виплачених сум страховикові від осіб, відповідальних за збитки страхувальника в результаті заподіяння шкоди, відшкодованих страховиком); 2) відновну (відновлюються страхові фонди страховика, суброгація виступає як спосіб зниження збитковості діяльності страховика); 3) виховальну (шкода, заподіяна правопорушенням, ким би вона не була відшкодована потерпілому, повинна в остаточному підсумку відбитися на майновій сфері правопорушника; реалізація суброгації обтяжує майнову сферу заподіювача шкоди – «майнове виховання», що служить реалізації принципу невідворотності відповідальності у цивільному праві); 4) «стримування страхувальника» від безпідставного збагачення шляхом отримання відшкодування і від страховика, і від відповідальної особи [4, с. 168].

Згідно ст. 993 ЦК України суброгація передбачена тільки для договорів *майнового страхування*. Суброгація за договором *особистого страхування неможлива*, оскільки згідно ст. 515 ЦК України заміна кредитора не допускається у зобов'язаннях, нерозривно пов'язаних з особою кредитора (до таких випадків звичайно відносяться зобов'язання з відшкодування шкоди життю та здоров'ю). В результаті заподіяння шкоди життю або здоров'ю відбувається погіршення стану здоров'я особи, що є нерозривною частиною її особистості, тобто шкода заподіюється конкретній фізичній особі. Тільки ця особа може вимагати компенсації в якості кредитора. Це також підкреслюється і у судовій практиці: «оскільки при суброгації відбувається заміна особи в зобов'язанні, тому з урахуванням положення статті 515 ЦК України суброгація застосовується лише до майнового страхування» [5].

Не застосовується суброгація і *при страхуванні відповідальності*. Хоча у літературі відстоюється позиція, що у деяких випадках це можливо, наприклад, Ю.В. Заїкіним (автор вважає, що необхідно надати право суброгації страховикам при страхуванні відповідальності до фактично винної у заподіянні шкоди особи, якщо це інша, ніж страхувальник особа) [6, с. 7].

Страхування відповідальності полягає в захисті майнових інтересів страхувальника у випадку, якщо він завдасть шкоди життю, здоров'ю та майну третьої особи, а також майнових інтересів потерпілої третьої особи. Відповідно обсяг відповідальності страховика включає виплату відшкодування страхувальникові або третій особі в разі настання передбаченої договором страхування страхової події. Страховою подією при страхуванні відповідальності є факт настання відповідальності страхувальника, який може бути встановлений судовими органами або добровільно визнаний самим страхувальником [7, с. 892].

На відміну від майнового та особистого страхування особливістю страхування відповідальності є те, що, крім страховика і страхувальника, завжди присутня третя особа, на користь якої укладається договір. Найчастіше вона невідома (виняток становить страхування відповідальності за невиконання договірних зобов'язань). При страхуванні відповідальності відбувається страхування відповідальності самого страхувальника. Саме страхувальник винний у настанні страхового випадку (чи не винний, але несе відповідальність) та саме для не понесення негативних наслідків своїх дій він укладає договір страхування. Для того, щоб суброгація могла бути здійсненна, необхідно виникнення у страхувальника права вимоги, яке повинно буде перейти до страховика. Але відбувся би збіг боржника і кредитора в одній особі – припинення зобов'язання.

Таким чином, на відміну від інших видів страхування, які укладаються на користь страхувальника, договір страхування відповідальності – в інтересі іншої особи. Інтерес страхувальника в тому, що не він буде відшкодувати шкоду, яка буде ним завдана. Він не отримує нічого за договором для себе, але при настанні страхового випадку він не понесе втрат зі своєї майнової сфери, отримає «економію» своїх коштів. Власне для цього він і страхує свою відповідальність. Тому, на нього як на заподіювача шкоди, не може лягати тягар відшкодування шкоди, адже саме для перенесення цього «тягару» на страховика він і укладав договір з страховиком [4, с. 169].

1.3. Реалізація суброгаційної вимоги у страхуванні.

1.3.1. Передумови суброгації: 1) укладання договору страхування (при цьому у договорі не обов'язково передбачати можливість суброгації, оскільки суброгація впливає із закону, та не потребує підтвердження договором); 2) вказівка в законі про можливість суброгації (у ст. 993 ЦК така вказівка міститься щодо майного стархування); 3) в договорі страхування не передбачена заборона суброгації (хоч така передумова прямо не передбачена у законі, але відповідно до ч. 3 ст. 512 ЦК кредитор у зобов'язанні не може бути замінений, якщо це встановлено договором або законом, тому, сторони договору страхування можуть виключити можливість суброгації).

1.3.2. Момент здійснення суброгації: після отримання страхувальником страхової виплати від страховика права кредитора, що належать страхувальникові (вигодонабувачеві), автоматично (на підставі закону), переходять до іншої особи – страховика, у зв'язку з чим останній стає новим кредитором особи, що завдала шкоди.

Зміна кредитора в зобов'язанні в порядку суброгації відбувається в момент виплати (чи отримання, якщо ці моменти не співпадають в часі) страхового відшкодування, тобто з моменту виплати суми страхового відшкодування банківським платежем або через касу. До цього моменту права вимоги належать потерпілому (який у відносинах страхування є страхувальником). Тільки, коли страховик виконає свій обов'язок за договором страхування – виплатить відшкодування – до нього переходять права у зобов'язанні між його страхувальником та третьої особи, яка відповідає за настання страхового випадку.

1.3.3. Учасники суброгаційних відносин: 1) страховик (особа, якій передається право); 2) страхувальник (вигодонабувач) (потерпілий/первісний кредитор); 3) боржник (особа, відповідальна за збитки у договірних чи недоговірних зобов'язаннях).

Якщо страховим випадком є дорожньо-транспортна пригода (далі – ДТП), то відповідальність заподіювача, як правило, застрахована, тому у суброгаційних відносинах бере участь страхова компанія винної особи.

Якщо заподіювач шкоди застрахував свою відповідальність, то страховою компанією позов про відшкодування шкоди подається до «його» страхової компанії.

Так, *страховик, який виплатив страхове відшкодування за договором майнового страхування, реалізує право вимоги, передбачене статтями 993 ЦК України та 27 Закону України «Про страхування», шляхом звернення з позовом до страховика, в якого завдавач шкоди застрахував свою цивільно-правову відповідальність. Отже спір між двома господарюючими суб'єктами (страховими компаніями) повинен бути вирішений за правилами господарського судочинства, оскільки солідарне стягнення із заподіювача шкоди та страховика за встановлених судом обставин є неможливим (постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 760/15471/15-ц).*

Суброгантом може бути тільки страховик, тобто особа, що має ліцензію на здійснення страхової діяльності, тому ст. 993 ЦК України унеможливає перехід прав вимог в порядку суброгації до третіх осіб, що не є страховиками.

Якщо страхувальник призначає замість себе іншу особу, яка має право на одержання страхового відшкодування, то виплата страхового відшкодування іншій особі є підставою для виникнення в страховика суброгаційних прав за умови, якщо страхувальником або вигодонабувачем надані документи, що свідчать про перехід вимоги.

Згідно ст. 516 ЦК України заміна кредитора у зобов'язанні здійснюється без згоди боржника, якщо інше не встановлено договором або законом.

1.3.4. *Розмір відшкодування за суброгаційними вимогами, тобто розмір права вимоги до відповідальної особи.* Відповідно до ст. 993 ЦК України «до страховика... у межах фактичних витрат переходить право вимоги...». Страховик не може вимагати з відповідальної особи більше, ніж він витратив за договором страхування. Право вимоги до страховика переходить «в межах фактичних витрат» (звернемо увагу: не «у межах виплаченої суми»). Але судова практика звузила законодавче формулювання. Так, вважається, що «застереження «у межах витрат» означає, що загальна сума вимоги, заявлена страховиком, який виплатив страхове відшкодування за договором майнового страхування, не може перевищувати суми, яку він реально сплатив» [8], «порядку суброгації страховик може стягнути із завдавача шкоди лише ту суму, яку він сам виплатив страхувальнику» [5, п. 27].

На практиці страхові компанії зазвичай до вимог до винуватців у настанні страхового випадку включають також *інші витрати*. Згідно Аналізу судової практики розгляду цивільних справ, що виникають з договорів

страхування від 19.07.2011 року, у порядку суброгації страховик не має права вимагати відшкодування вартості експертизи у зв'язку з тим, що такі витрати страховика не є страховим відшкодуванням, а спрямовані на визначення розміру збитків. Ці витрати належать до звичайної господарської діяльності страховика і не підлягають стягненню з особи, яка відповідальна за спричинену шкоду.

Це положення спірне, адже в поняття збитків (ст. 22 ЦК України) входять і витрати особи, пов'язані з відновленням порушеного права.

Страховик не вправі вимагати від заподіювача шкоди суму, яку він виплатив страхувальнику з порушенням умов договору страхування. Якщо розрахунок здійснювався за іншими правилами, ніж зазначено в договорі страхування, то при визначенні розміру вимоги страховика, який підлягає задоволенню, до заподіювача шкоди із суми, виплаченої страховиком страхувальнику, виключається виплата, не передбачена договором [9]. Проценти, неустойка виплачуються страховиком через несвоєчасне виконання ним власного зобов'язання перед страхувальником (ст. 992 ЦК України) і не можуть бути стягнуті у порядку суброгації з особи, винної в завданні шкоди [5, п. 27].

1.3.5. Правове регулювання: оскільки суброгація є різновидом заміни кредитора у зобов'язанні – на неї розповсюджуються відповідні норми ЦК (ст.ст. 513–519).

1.3.6. Доля збитків, які не компенсовані страховиком. Виплата страхового відшкодування не завжди повністю відшкодовує завдані страхувальникові (вигодонабувачу) збитки, наприклад через умови про франшизу.

Шкода, що виходить за межі сплаченого страховиком відшкодування, може бути стягнена страхувальником (вигодонабувачем) самостійно. Так, якщо страхове відшкодування лише частково погашає спричинені потерпілому збитки, то до заподіювача шкоди є можливість пред'явлення двох вимог: перша – вимога страховика, друга вимога – потерпілого в розмірі тієї частини завданої шкоди, яка не була покрита страховим відшкодуванням [9].

Всі додаткові збитки, які не компенсовані за рахунок страхового відшкодування – потерпілий може стягнути в загальному порядку, оскільки для цієї непокритої частини шкоди продовжує існувати зобов'язання між потерпілим та завдавачем шкоди (чи порушником договору, якщо шкода завдана у договірних зобов'язаннях).

Статтею 1194 ЦК передбачено, що особа, яка застрахувала свою цивільну відповідальність, у разі недостатньої страхової виплати (страхового відшкодування) для повного відшкодування завданої нею шкоди зобов'язана сплатити потерпілому різницю між фактичним розміром шкоди і страховою виплатою.

Щодо питання *чи може потерпілий звернутися за відшкодуванням шкоди до заподіювача шкоди, якщо його відповідальність застрахована*, судова практика відповідала раніше на це питання позитивно. *Колегія суддів зазначила, що право потерпілого на відшкодування шкоди їй заподіювачем є абсолютним і суд не має права відмовити у такому позові з тих підстав, що цивільно-правова відповідальність заподіюва-*

ча шкоди застрахована (постанова ВС (КГС) від 27.04.2018 у справі № 910/9029/17). Аналогічна правова позиція викладена в постановвах ВСУ від 20.01.2016 у справі № 6-2808цс15, від 23.12.2015 у справі № 6-2587цс15, від 14.09.2016 у справі № 6-725цс16 та від 26.10.2016 у справі № 6-954цс16).

Нажаль ця практика була дещо змінена. Судова практика на цей час вважає, що якщо у деліктному зобов'язанні боржників декілька, один з яких є основним – страховик, а другий – додатковим (субсидіарним – винна особа, страхувальник), між якими укладено договір страхування цивільно-правової відповідальності, і потерпіла особа або її страховик, виплативши за договором добровільного страхування страхове відшкодування потерпілій особі та набувши в порядку суброгації право зворотної вимоги у розумінні ст. 993 ЦК України та ст. 27 Закону України «Про страхування», не отримали від основного боржника відшкодування шкоди в повному обсязі, то вони в майбутньому можуть звернутися в порядку ст. 1194 ЦК України до субсидіарного боржника за відшкодуванням різниці між фактичним розміром шкоди і страховою виплатою (постанова ВС (КГС) від 26.04.2018 у справі № 910/1978/17).

Цей висновок підтвердила Велика Палата ВС у постанові від 04.07.2018 року у справі № 755/18006/15-ц та відступила від висновку, сформульованого ВСУ в постанові від 23.12.2015 у справі № 6-2587цс15, відповідно до якого страховик, що виплатив страхове відшкодування, має право самостійно обирати спосіб захисту свого порушеного права, зокрема право вимоги до винної особи про стягнення коштів у розмірі виплаченого страховиком відшкодування.

Велика Палата ВС вважає, що покладання обов'язку з відшкодування шкоди у межах страхового відшкодування на страхувальника, який уклав договір страхування і сплачує страхові платежі, суперечить меті інституту страхування цивільно-правової відповідальності. Уклавши договір обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності, страховик на випадок виникнення деліктного зобов'язання бере на себе у межах суми страхового відшкодування виконання обов'язку страхувальника, який завдав шкоди. А тому страховик, який виплатив страхове відшкодування за договором майнового страхування, реалізує право вимоги, шляхом звернення з позовом до страховика, у якого завдавач шкоди застрахував свою цивільно-правову відповідальність.

Суд першої інстанції обґрунтовано відмовив у задоволенні позову, встановивши, що позивач не звертався до страховика відповідача та не отримав його відмови у виплаті страхового відшкодування, а відразу пред'явив вимогу до відповідача.

І хоч питання тут стосувалось неможливості страховика потерпілого звернутися напряму до відповідальної особи (не звернувшись спочатку до страховика відповідальної особи), але така позиція кінець-кінцем приведе до усталеної думки, що й потерпілий не може звернутися із позовом до винної особи, а має спочатку звернутися до його страховика.

По між іншим, цією позицію відмовляється потерпілій особі у праві звернутися до заподіювача шкоди напряду, без очікування страхового відшкодування. Він має чекати виплати від страхової компанії і тільки, якщо шкода не відшкодована чи не у повному обсязі, звертатися до винної особи.

Вважаємо більш справедливою позицію, що потерпілий вільно, на власний розсуд, обирає спосіб здійснення свого права: а) шляхом звернення вимоги лише до особи, яка завдала шкоди, про відшкодування цієї шкоди; б) шляхом звернення до страховика, у якого особа, яка завдала шкоди, застрахувала свою цивільну відповідальність, із вимогою про виплату страхового відшкодування; в) шляхом звернення до страховика та в подальшому до особи, яка завдала шкоди, при недостатності відшкодованих сум.

Адже ст. 1194 ЦК не обмежує потерпілого у цьому праві. Вона про інше – винна особа не може ухилитися від відшкодування шкоди на тій підставі, що вона застрахувала відповідальність. Сама стаття звернена до порушника. З її тексту не можна зробити висновок, що потерпілий має зважати на те чи застасована відповідальність заподіювача, чи ні, що він взагалі має цікавитися цим питанням. Його право на відшкодування завданної шкоди безперечно та не може обмежуватися якимись механізмами, які дозволяють заподіювачу шкоди відмежуватися від проблем (буде це страхування чи щось інше – це питання заподіювача шкоди, який користується законодавчими шляхами на договірній основі запобігти виникненню проблем для себе, а не питання для потерпілого). Право на відшкодування шкоди у недоговірних зобов'язаннях (чи його реалізацію) може бути обмежене лише законом.

Якщо цю правову позицію будуть використовувати тільки у тому смислові, що боржником у деліктному зобов'язанні в межах суми страхового відшкодування є страховик завдавача шкоди, якщо кредитором є страховик потерпілої особи, то така позиція може бути прийнятною. Оскільки потерпіла особа вже отримала відшкодування (її інтерес задоволений, інакше її страховик не отримав би прав кредитора у деліктному зобов'язанні), а тому обмеження звертатися тільки до іншого страховика (страховика завдавача шкоди) не може нести тих негативних наслідків про які йшлося вище та захищає особу-винуватця страхової події, який уклав відповідний договір страхування і сплачує страхові платежі.

1.3.7. Підстави реалізації суброгаційної вимоги. Відповідно до ст. 514 ЦК України до нового кредитора переходять права первісного кредитора у зобов'язанні в обсязі і на умовах, що існували на момент переходу цих прав, якщо інше не встановлено договором або законом. Суброгація можлива тільки, якщо шкоду викликали протиправні дії осіб, що тягнуть цивільно-правову, кримінальну або адміністративну відповідальність.

Таким чином, у страхувальника право вимоги до особи, відповідальної за збитки, може виникнути тільки за двома підставами (за наявності договору майнового страхування):

– на підставі договору, укладеного між страхувальником (вигодонабувачем) і його контрагентом, за умовами якого на останнього може бути

покладена відповідальність за заподіяну шкоду у зв'язку з неналежним виконанням своїх зобов'язань за договором;

– на загальних підставах відшкодування шкоди, коли у особи, що завдала шкоду, виникає зобов'язання з відшкодування цієї шкоди страхувальникові відповідно до гл. 82 ЦК України (зобов'язання відшкодування шкоди) [4, с. 187].

1.3.8. Порядок реалізації суброгаційної вимоги. Реалізація страховиком права на суброгацію здійснюється з дотриманням правил, що регулюють відносини між страхувальником (вигодонабувачем) і особою, відповідальною за збитки, оскільки страховик стає новим кредитором у вже існуючому зобов'язанні.

Це стосується як матеріальних, так і процесуальних норм права, включаючи норми, що передбачають строки позовної давності, порядок досудового врегулювання спору, строки пред'явлення претензій, обмеження розміру відповідальності за зобов'язаннями тощо.

Згідно ст. 993 ЦК України, звернення страховика з вимогою про відшкодування збитків до особи, відповідальної за їх заподіяння, слід встановити відповідальність особи за порушення зобов'язання.

Якщо страховий випадок зумовлений порушенням контрагентом страхувальника договору, наприклад, договору купівлі-продажу товару, який застрахований від ризиків втрати або ушкодження чи договір перевезення, страховик пов'язаний умовами цього договору та законодавчими нормами щодо нього.

Якщо страховий випадок зумовлений заподіянням недоговірної шкоди, страховик має довести наявність підстав та умов притягнення до відповідальності заподіювача шкоди (чи особи, яка відповідає за нього), зазначених у ст. 1166 ЦК та нормах про спеціальні делікти (довести наявність шкоди, протиправної поведінки, причинного зв'язку та провини заподіювача шкоди).

Розмір збитків повинен бути підтверджений обґрунтованим розрахунком і іншими письмовими доказами. Наприклад, під час визначення розміру фактичної шкоди автомобілю має застосовуватися Методика товарознавчої експертизи та оцінки колісних транспортних засобів, затверджену спільним наказом Міністерства юстиції України та Фонду державного майна України від 24.11.2003 № 142/5/2092.

Важливо запам'ятати, що упущена вигода (складова збитків у цивільному праві) в порядку суброгації не відшкодовуються, за загальним правилом. Згідно ст. 988 ЦК України страхова виплата за договором майнового страхування і страхування відповідальності (страхове відшкодування) не може перевищувати розміру реальних збитків. Інші збитки вважаються застрахованими, якщо це встановлено договором. Упущена вигода може бути відшкодована лише за позовом потерпілого до боржника за межами суброгаційних вимог страховика.

У момент настання страхового випадку, якщо шкода страхувальникові заподіюється винними діями заздалегідь невідомої особи, страхувальник (вигодонабувач) зобов'язаний прикласти максимальні зусилля та ужити заходів для надання страховикові сприяння в зборі всіх необхідних

документів і інших доказів для пред'явлення особі, яка заподіяла шкоду, вимоги про відшкодування шкоди. У перелік зазначених документів і відомостей повинні входити насамперед докази, що підтверджують винність особи, яка завдала страхувальникові шкоду. Це можуть бути рішення судових органів, постанови адміністративних органів і інші документи. Однією з необхідних процедур у даному заході є виклик особи, яка заподіяла шкоду, на огляд ушкодженого майна страхувальника (вигодонабувача) для встановлення причин виникнення шкоди та визначення її розміру. Непроведення зазначеної процедури може викликати в майбутньому заперечення з боку відповідальної особи, у частині розміру заподіяної шкоди та причин її виникнення [10].

Не є єдиним доказом наявності вини заподіювача шкоди судове рішення, яким водія було притягнуто до відповідальності за скоєння ДТП відповідно до ст. 221 КУпАП. Відсутність у матеріалах справи судового рішення, яким би водія було притягнуто до відповідальності за скоєння ДТП, не може бути достатньою підставою для відмови в позові, оскільки таке рішення є обов'язковим для суду, проте не вважається єдиним доказом наявності вини заподіювача шкоди. Суд не позбавлений та не обмежений у праві самостійно, в рамках розгляду справи і за наявності відповідних документальних доказів установити наявність чи відсутність вини в діях водія. Обставини вчинення діяння, яке містить ознаки правопорушення, передбаченого КУпАП, встановлюються з дослідженням належних доказів, зокрема протоколу про адміністративне правопорушення.

Суд при розгляді справи не позбавлений та не обмежений у праві самостійно, у межах розгляду цього виду спору та за наявності відповідних документальних доказів установити наявність чи відсутність вини в діях водія за результатами дослідження всіх обставин та матеріалів справи, у тому числі матеріалів слідчих органів. При цьому рішення суду не може ґрунтуватися тільки на постанові про відмову в порушенні кримінальної справи або довідці органу ДАІ, оскільки такою довідкою не встановлюється факт протиправності певної особи, наявності її вини. Суди не повинні посилатися лише на наявні у матеріалах справи докази, а й вирішувати, зокрема, питання про залучення до участі у справі як третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, водіїв транспортних засобів, за участю яких сталася ДТП. Це надасть змогу встановити дійсні обставини справи, а не посилатися на їх відсутність як на підставу для відмови у позові (постанова КГС ВС від 16.07.2018 у справі № 910/20412/16).

1.3.9. Визначення строків позовної давності. Страховик заміщує первісного кредитора, а тому на нього розповсюджуються позовної давності за зобов'язанням, в якому він зайняв місце кредитора.

Згідно ст. 262 ЦК України заміна сторін у зобов'язанні не змінює порядку обчислення та перебігу позовної давності.

Наприклад, відповідно до ст. 925 ЦК України до вимог, що випливають із договору перевезення вантажу, пошти, застосовується позовна давність в один рік з моменту, що визначається відповідно до транспортних кодек-

сів (статутів). ЦК та інші законодавчі акти містять інші скороченні строки позовної давності. В договорі сторони (первісний кредитор і боржник) могли встановити інші строки. Загальний строк позовної давності – три роки.

Таким чином, при суброгації строк позовної давності починається з моменту виникнення страхового випадку. Після виплати страхового відшкодування страховиком страхувальнику, тобто після заміни кредиторів, перебіг строку позовної давності заново не починається.

Початок спливу строку позовної давності – момент настання страхового випадку (з моменту заподіяння шкоди у недоговірних зобов'язаннях чи порушення умов договору – в договірних зобов'язаннях).

Правила перебігу позовної давності при суброгації та для регресних зобов'язань відрізняються. За регресними зобов'язаннями перебіг позовної давності починається від дня виконання основного зобов'язання.

Страхові компанії часто недобросовісно подають регресні позови у випадках, коли відбувається суброгація саме для продовження строків позовної давності, адже при суброгації він не починає текти знову, а продовжується та може на момент подання позову закінчитися, а застосовуючи регрес вираховують строк позовної давності з дати, коли була здійснена ними виплата страхового відшкодування.

Так, Верховний Суд відзначив, що *суди попередніх інстанцій неправильно визначили характер спірних правовідносин та змішали поняття «регрес» та «суброгація»*. Правовідносини, що виникли між сторонами у цій справі, є суброгацією. Відповідно до статті 262 ЦК України заміна кредитора у зобов'язанні не змінює порядку обчислення та перебігу позовної давності. Тобто страхувальник, який зазнав майнової шкоди в деліктному правовідношенні, набув права вимоги відшкодування до заподіювача й строк такої вимоги почав спливати з моменту заподіяння шкоди. У зв'язку з погашенням шкоди коштами страхового відшкодування до страховика перейшло право вимоги (права кредитора, яким у деліктному зобов'язанні є потерпілий) до заподіювача із залишком строку позовної давності. Строк позовної давності є загальним (три роки), а його перебіг починається від дня настання страхового випадку. Оскільки суди попередніх інстанцій дійшли неправильного висновку про те, що позивач пред'явив позов у межах строків позовної давності, а також не розглянули питання поважності причин пропуску строку позивачем та заяву відповідача про застосування наслідків спливу позовної давності, справу передано на новий розгляд до суду першої інстанції (постанова ВС (КГС) від 20.04.2018 у справі № 910/8982/17, такі ж висновки зроблені у великій кількості інших справ, в тому числі у постанові Великої Палати ВС від 04.07.2018 у справі № 910/2603/17)

Щодо переривання строку позовної давності Верховний Суд України робить наголос, що згідно із ч. 2 ст. 264 ЦК України позовна давність переривається у разі пред'явлення особою позову до одного із кількох боржників, а також якщо предметом позову є лише частина вимоги, право на яку має позивач. При цьому слід ураховувати, що у наведеній нормі йдеться про боржників за одним і тим самим зобов'язан-

ням, тоді як страховик у відносинах страхування цивільно-правової відповідальності не є боржником у деліктному зобов'язанні з приводу відшкодування різниці між розміром завданої шкоди і страховою виплатою, яку потерпіла особа одержала внаслідок виконання відповідним страховиком своїх зобов'язань за договором страхування відповідальності іншої особи. Зазначені у ч. 2 ст. 264 ЦК України вимоги мають впливати з одних і тих самих правовідносин за участі тих самих сторін, тоді як вимога до страховика у відносинах страхування цивільно-правової відповідальності та вимога до безпосереднього заподіювача шкоди щодо сплати різниці між фактичним розміром і розміром страхового відшкодування впливають з відмінних одне від одного правовідносин, у яких беруть участь різні особи (постанова Верховного Суду України від 18 травня 2016 р. у справі № 6-2809цс15).

Крім названих умов реалізації суброгаційних вимог страховика, він має дотриматися процедури претензійного або досудового порядку врегулювання спорів, якщо такі передбачені законом чи договором. Так, транспортними уставами й кодексами встановлені припинювальні строки для пред'явлення претензій і скорочені строки позовної давності за вимогами до транспортних організацій, передбачений обов'язковий порядок досудового врегулювання розбіжностей у претензійному порядку.

Для успішної реалізації суброгаційної вимоги мають бути зібрані докази, які підтверджують наявність суброгації. Тому страхувальник, в силу вимог ст. 517 ЦК, зобов'язаний передати страховикові всі документи та докази й повідомити йому всі відомості, необхідні для здійснення страховиком права вимоги, що перейшло до нього. Крім того, треба враховувати, що якщо «боржник не був письмово повідомлений про заміну кредитора у зобов'язанні, він має право висунути проти вимоги нового кредитора заперечення, які він мав проти первісного кредитора на момент пред'явлення йому вимоги новим кредитором або, якщо боржник виконав свій обов'язок до пред'явлення йому вимоги новим кредитором, – на момент його виконання» (ч. 2 ст. 518 ЦК України).

Висновки. Суброгація в страхуванні означає перехід до страховика, який сплатив страхове відшкодування страхувальникові, права вимоги, яке страховик чи вигодонабувач має до особи, відповідальної за збитки, в межах сплаченої суми. Обґрунтовано необхідність суброгації як один із правових засобів реалізації принципів невідворотності відповідальності заподіювача шкоди, адже страхувальник (вигодонабувач) втрачає інтерес до подальшого стягнення, одержавши належне йому страхове відшкодування від страховика. Суброгація у страхових правовідносинах виконує функції: забезпечувальну; відновну; виховальну; стримування страхувальника. Основні аспекти реалізації суброгаційної вимоги у страхуванні: 1) її передумовами є: укладання договору страхування, вказівка в законі про можливість суброгації, в договорі страхування не передбачена заборона суброгації; 2) момент здійснення суброгації (зміна кредитора в зобов'язанні в порядку суброгації) – момент виплати страхового відшкодування; 3) розмір відшкодування за суброгаційними вимогами, тобто розмір права

вимоги до відповідальної особи, згідно ст. 993 ЦК визначається «в межах фактичних витрат», а не «у межах виплаченої суми» як трактує судова практика; 4) доля збитків, які не компенсовані страховиком: всі додаткові збитки потерпілий може стягнути в загальному порядку, оскільки для цієї непокритої частини шкоди продовжує існувати зобов'язання між потерпілим та завдавачем шкоди; 5) підстави реалізації суброгаційної вимоги (за наявності договору майнового страхування): на підставі договору, укладеного між страхувальником (вигодонабувачем) і його контрагентом; на загальних підставах відшкодування шкоди, коли у особи, що завдала шкоду, виникає зобов'язання з відшкодування цієї шкоди страхувальникові; 6) реалізація страховиком права на суброгацію здійснюється з дотриманням правил, що регулюють відносини між страхувальником (вигодонабувачем) і особою, відповідальною за збитки, оскільки страховик стає новим кредитором у вже існуючому зобов'язанні (це стосується як матеріальних, так і процесуальних норм права, включаючи норми, що передбачають строки позовної давності, порядок досудового врегулювання спору, строки пред'явлення претензій, обмеження розміру відповідальності за зобов'язаннями тощо). При суброгації строк позовної давності починається з моменту виникнення страхового випадку. Для успішної реалізації суброгаційної вимоги мають бути зібрані докази, які підтверджують наявність суброгації.

Література

1. Судді Верховного Суду стали спікерами онлайн-практикуму щодо страхових спорів. URL: <https://www.supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1019926/>
2. Голубева Н.Ю. Зобов'язання у цивільному праві України: методологічні засади правового регулювання: моногр. / Н.Ю. Голубева. О.: Фенікс, 2013. 642 с.
3. Голубева Н.Ю. Глава 1. Поняття та види зобов'язань / Зобов'язальне право України: Підручник / За ред. Є.О. Харитонова, Н.Ю. Голубевої. К.: Істина, 2011. 848 с.
4. Головачов Я. Суброгація у страхових правовідносинах. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, Одеса, 2017. 210 с. С. 168.
5. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.03.2013 № 4 «Про деякі питання застосування судами законодавства при вирішенні спорів про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004740-13#Text>
6. Заїкін Ю.В. Страхування відповідальності в Україні : автореф. дисертації канд. екон. наук : спец. 08.04.01 / Юрій Віталійович Заїкін. К., 2003. 20 с.
7. Цивільний кодекс України : науково-практ. комент. / За ред. Є.О. Харитонова, Н.Ю. Голубевої. [5-е вид., перероб. та доп.]. Х. : Одиссей, 2009. 1208 с.
8. Огляд практики за результатами вивчення судової практики вирішення господарськими судами спорів, що виникли з договорів страхування за період 01.01.2018 – 30.06.2019 років. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Ogljad_KGS_2018_2019.pdf
9. Аналіз судової практики розгляду цивільних справ, що виникають з договорів страхування. URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/3adf-2d0e52f68d76c2256c080037bac9/ab5e8816c6475569c2257905003047c1?OpenDocument>
10. Суть заходів до отримання відшкодування у порядку суброгації. URL: <http://moybank.info/category/straxovanie/>

Анотація

Голубева Н. Ю. Поняття суброгації та порядок реалізації суброгаційної вимоги у страхуванні. – Стаття.

У статті досліджено основні характеристики суброгації як переходу прав кредитора з огляду на її регулювання в українському праві, особливості суброгації у страхуван-

ні, особливості реалізації суброгаційної вимоги, суб'єктного складу, проблемних питань застосування на практиці. Обґрунтовано необхідність суброгації як один із правових засобів реалізації принципів невідворотності відповідальності заподіювача шкоди, адже страхувальник (вигодонабувач) втрачає інтерес до подальшого стягнення, одержавши належне йому страхове відшкодування від страховика. Суброгація у страхових правовідносинах виконує функції: забезпечувальну; відновну; виховальну; стримування страхувальника. Обґрунтовані причини незастосування суброгації за договором особистого страхування і при страхуванні відповідальності. Досліджено та систематизовано основні аспекти реалізації суброгаційної вимоги у страхуванні: 1) її передумовами є: укладання договору страхування, вказівка в законі, в договорі страхування не передбачена заборона суброгації; 2) момент здійснення суброгації – момент виплати страхового відшкодування; 3) розмір відшкодування за суброгаційними вимогами згідно ст. 993 ЦК визначається «в межах фактичних витрат», а не «у межах виплаченої суми» як формулює її судова практика; 4) доля збитків, які не компенсовані страховиком: всі додаткові збитки потерпілий може стягнути в загальному порядку, оскільки для цієї непокритої частини шкоди продовжує існувати зобов'язання між потерпілим та завдавачем шкоди; 5) підстави реалізації суброгаційної вимоги (за наявності договору майнового страхування): на підставі договору, укладеного між страхувальником (вигодонабувачем) і його контрагентом; на загальних підставах відшкодування шкоди, коли у особи, що завдала шкоду, виникає зобов'язання з відшкодування цієї шкоди страхувальникові; 6) реалізація страховиком права на суброгацію здійснюється з дотриманням правил, що регулюють відносини між страхувальником (вигодонабувачем) і особою, відповідальною за збитки, оскільки страховик стає новим кредитором у вже існуючому зобов'язанні. Це стосується як матеріальних, так і процесуальних норм права, включаючи норми, що передбачають строки позовної давності, порядок досудового врегулювання спору, строки пред'явлення претензій, обмеження розміру відповідальності за зобов'язаннями тощо. При суброгації строк позовної давності починається з моменту виникнення страхового випадку.

Ключові слова: договори, зобов'язання, договір страхування, страхові відносини, суброгація, зміна кредитора, перехід прав, зворотна вимога

Summary

Golubeva N.Yu. The concept of subrogation and the procedure for implementing a subrogation claim in insurance. – Article.

The article examines the main characteristics of subrogation as a transfer of the creditor's rights in view of its regulation in Ukrainian law, the peculiarities of subrogation in insurance, the peculiarities of the implementation of the subrogation claim, the composition of the subject, problematic issues of application in practice. The need for subrogation is substantiated as one of the legal means of implementing the principles of inevitability of the responsibility of the causer of damage, because the insured (beneficiary) loses interest in further recovery, having received the insurance compensation due to him from the insurer. Subrogation in insurance legal relations performs the following functions: providing; restorative; educational; restraining the insured. Justified reasons for not applying subrogation under a personal insurance contract and liability insurance. The main aspects of the implementation of the subrogation claim in insurance have been examined and systematized: 1) its prerequisites are: concluding an insurance contract, the law states that the insurance contract does not prohibit subrogation; 2) the moment of subrogation – the moment of payment of insurance compensation; 3) the amount of compensation for subrogation claims in accordance with Art. 993 of the Civil Code of Ukraine is determined «within actual costs», and not «within the amount paid» as formulated by its judicial practice; 4) the share of losses that are not compensated by the insurer: all additional losses can be recovered by the victim in the general manner, since for this uncovered part of the damage there continues to be an obligation between the victim and the causer of the damage; 5) grounds for implementing a subrogation claim (if there is a property insurance contract): on the basis of the contract concluded between the insured (beneficiary) and his counterparty; on the general grounds of compensation for damage, when the person who caused the damage has an obligation

to compensate the insured for this damage; 6) realization by the insurer of the right to subrogation is carried out in compliance with the rules governing the relationship between the insured (beneficiary) and the person responsible for losses, since the insurer becomes a new creditor in an already existing obligation. This applies to both substantive and procedural rules of law, including rules providing for the statute of limitations, the procedure for pre-trial dispute settlement, the time limit for presenting claims, limiting the amount of liability for obligations, etc. In the case of subrogation, the statute of limitations begins from the moment of occurrence of the insured event.

Key words: contracts, obligations, insurance contract, insurance relations, subrogation, change of creditor, transfer of rights, return claim.